

УДК 321.7:004.7

Михальчук С. О.

«ЦИФРОВИЙ РОЗРИВ» ЯК ДЕСТРУКТИВНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті досліджується проблема «цифрового розриву» як деструктивного фактора розвитку електронної демократії. Окреслено поняттєвий апарат, що стосується «цифрового розриву» в рамках становлення е-демократії. Проаналізовано зарубіжну та вітчизняну нормативно-правову базу забезпечення е-демократії з урахуванням проблеми «цифрового розриву». Визначено виміри «цифрового розриву». Розглянуто багатоаспектну сутність «цифрового розриву» як деструктивного фактора розвитку е-демократії.

Ключові слова: «цифровий розрив», електронна демократія, інформаційно-комунікативні технології.

Михальчук С. О. «Цифровой разрыв» как деструктивный фактор развития электронной демократии.

В статье исследуется проблема «цифрового разрыва» как деструктивного фактора развития электронной демократии. Определен понятийный аппарат, что касается «цифрового разрыва» в рамках становления е-демократии. Проанализирована зарубежная и отечественная нормативно-правовая база обеспечения е-демократии с учетом проблемы «цифрового разрыва». Определены измерения «цифрового разрыва». Рассмотрена многоаспектная сущность «цифрового разрыва» как деструктивного фактора развития е-демократии.

Ключевые слова: «цифровой разрыв», электронная демократия, информационно-коммуникативные технологии.

Myhalchuk S. O. "Digital divide" as a destructive factor in the development of e-democracy.

The article deals with the problem of the "digital divide" as a destructive factor in the development of e-democracy. The conceptual apparatus that concerns "digital divide" is outlined. E-democracy and "digital divide" are viewed to be logically interrelated social phenomenon, both theoretically and practically. Implementing effective forms of e-democracy is impossible without overcoming the "digital divide".

The legislative and regulatory framework, both foreign and domestic, called for ensuring e-democracy viewing the problem of "digital divide" is analyzed.

The dimensions of "digital divide" are determined. "Digital divide" by its nature is multidimensional and dynamic phenomenon that doesn't involve one-sided interpretation. Most scientists today define the "first level digital divide" due to unequal opportunities for access to the Internet and to new ICTs, and the "second level digital divide" is caused by irregularities that develop in Internet users already have access to the Internet. Today the study of "digital divide" focuses mainly on the "second level". The digital gap exists in several dimensions. Thus, there are material, geographical, ages, social, intellectual dimensions of "digital divide".

The multifaceted nature of "digital divide" as a destructive factor in the development of e-democracy is considered. Material "digital divide" involves the insufficient development of the national information infrastructure. The development of e-democracy is partly inhibited by geographical "digital divide", which coincides with regional

differences in access to ICTs. The age "digital gap" is the difference in the use of ICT in different segments of the population depending on their age. Social "digital divide" is caused by poor financial situation. Some citizens are not integrated in a digital society and institutions. Intellectual "digital divide" implies the absence or lack of skills necessary for active use of the achievements of the information society and e-democracy.

Key words: digital divide, electronic democracy, information-communication technologies.

Постановка проблеми. Провідною тенденцією сучасного суспільного розвитку є зростання масштабів імплементації інструментарію електронної демократії, яка, в свою чергу, передбачає використання інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ). За своєю природою електронна демократія несе в собі колосальний перетворюючий вплив на усі сфери соціального життя за умови її ефективного впровадження. Е-демократія сприяє налагодженню діалогу влади і суспільства, публічності та більшої відкритості і діяльності владних структур, встановленню зворотного зв'язку політичної еліти з народом. Е-демократія покликана забезпечити демократичність політичного процесу й підвищити ефективність функціонування інститутів представницької демократії. Реалії сьогодення дають змогу стверджувати, що інститути представницької демократії почали втрачати своє беззаперечне лідерство, проте й про альтернативу останній поки що зарано весту мову. Істиною є те, що недостатня ефективність функціонування елементів делегованої форми демократії передбачає необхідність розширення форм прямої демократії. Потенціал електронної демократії в забезпеченні підтримки демократичності політичного процесу та функціонування інститутів представницької демократії є досить значним. Проте становлення та розвиток тих інноваційних моделей і алгоритмів комунікації, які передбачає електронна демократія, є досить неоднозначним процесом, у ході якого помітними стають суттєві недоліки. Одним з таких недоліків є проблема так званого «цифрового розриву», суть якого полягає в нерівномірному поширенні й використанні ІКТ як базису електронної демократії та інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана тематика не є новою для сучасних науково-теоретичних досліджень в рамках як зарубіжної, так і вітчизняної політичної науки. Варто зазначити, що обґрунтування проблеми «цифрового розриву» в рамках становлення е-демократії перш за все передбачає огляд тих опублікованих праць, які стосуються особливостей функціонування політичних інститутів в умовах формування інформаційного суспільства. Серед авторів, які займаються цими питаннями, варто відзначити Д. Белла, З. Бжезінського, П. Дракера, Р. Катца, Е. Тоффлера, І. Масуди, Ф. Уебстера та ін. До проблем впровадження електронної демократії та електронного урядування як в Україні, так і в передових країнах світу зверталися такі вітчизняні дослідники, як К. Вознюк, Н. Драгомирецька, О. Загаєцька, О. Загвойська, А. Камінська, І. Лопушинський та ін. Проблеми генезису та подолання «цифрового розриву» вивчали Г. Вайнштейн, К. Герман, В. Іноземцев, М. Згуровський, В. Журавський, Є. Архипова, С. Даниленко, А. Сіленко. Очевидним є те, що проблема «цифрового розриву» є багатогранною і неоднозначною, зважаючи на наявність різновекторних дискусій. Різні аспекти «цифрового розриву» досліджені в літературі досить повно, але дослідження е-демократії та «цифрового розриву» майже не перетинаються незважаючи на очевидні паралелі. Ці паралелі є надзвичайно важливими для розуміння е-демократії й сприятимуть розвитку ефективних цифрових стратегій.

Метою статті є дослідження проблеми «цифрового розриву» як деструктивного фактору розвитку електронної демократії. Важливо виокремити точки перетину даних соціальних феноменів для того, щоб віднайти механізми нейтралізації негативного впливу цифрової нерівності на процес впровадження е-демократії.

Виклад основного матеріалу. Електронна демократія та цифрова нерівність є логічно пов'язаними соціальними феноменами як на теоретичному, так і практичному рівнях. Впровадження ефективних форм електронної демократії є неможливим без подолання «цифрового розриву».

Так, Н. Хелбіг, Дж. Рамон, Е. Ферро у спільній статті «Розуміння складності е-урядування» вказують на те, що використання інформаційних технологій в е-урядуванні має невелику соціальну вагу, якщо громадяни не мають змоги використовувати сервіси для багатоаспектної взаємодії в рамках політичних процесів [10].

Аналізуючи проблему «цифрового розриву» та становлення е-демократії, варто окреслити той поняттєвий апарат, який відображений в межах нормативно-правового поля – як зарубіжного, так і вітчизняного. Варто розпочати з підходів щодо сутності «цифрового розриву», представлених в підсумкових документах Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства [3], зокрема це Женевська декларація принципів, Женевський план дій, Туніське зобов'язання, Туніська програма для інформаційного суспільства.

Так, у Женевській декларації принципів зазначений той факт, що сьогодні блага революції в інформаційних технологіях нерівномірно розподілені між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, а також усередині суспільств [1].

Слід відзначити і ту європейську нормативно-правову базу, яка стосується проблем впровадження електронної демократії, насамперед: Рекомендації CM/Res (2009)1 Комітету міністрів Ради Європи країнам-членам щодо електронної демократії, пояснювальна записка до вищезазначених рекомендацій [8], словник технічних термінів у сфері електронної демократії [9].

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи країнам-членам щодо електронної демократії містять положення про необхідність скорочення «цифрового розриву» використовуючи різноманітні підходи, перш за все освітні [12].

Наразі варто перейти до вітчизняної нормативно-правової бази, спрямованої на розвиток електронної демократії, актуалізувавши й положення щодо проблеми «цифрового розриву». Цікавим є те, що в Україні сформована чимала нормативно-правова база, що регламентує розвиток інформаційного суспільства, проте функціонування власне електронних форм демократії, а відповідно й питання подолання «цифрового розриву» в рамках імплементації ефективного інструментарію е-демократії, практично не внормоване. В Україні це, передусім, закони «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про Національну програму інформатизації», «Про інформацію», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні».

Зазначимо, що визначення електронної демократії подане лише в Стратегії розвитку інформаційного суспільства і сформульоване воно наступним чином: «Форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій» [5].

Законодавство не містить положень щодо діалектичної єдності е-демократії та цифрового розриву, ці елементи розглядаються в рамках становлення

інформаційного суспільства. Так, Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.» визнає поглиблення «інформаційної нерівності» між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення [2].

Загалом найповніше питання е-демократії та цифрового розриву, нехай і опосередковано, окреслене у вищезгаданій Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, у якій визнається проблема збереження цифрової нерівності у використанні ІКТ, проблема організації широкосмугового доступу для користувачів і низькі показники якості доступу до мережі Інтернет, низький рівень комп'ютерної грамотності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Поняттєвий апарат не обмежується виключно нормативно-правовою базою, не менш важливими є наукові розвідки сучасних вчених, деякі висновки яких будуть проаналізовані в ході подальшого дослідження.

Л. Сервон визначає «цифровий розрив» як «брак доступу до інформаційних технологій з боку конкретних сегментів населення» [7].

«Цифровий розрив» за своєю сутністю є багатоаспектним і динамічним феноменом, який не передбачає однобічного трактування. Джен Шрадї у статті «7 міфів про цифрову нерівність» зазначає, що проблема «цифрового розриву» не є лише питанням доступу до мережі Інтернет, оскільки він не може бути подоланий політикою «One laptop per child» – «Один лептоп на дитину» [13]. Більшість вчених сьогодні розділяють «цифровий розрив першого рівня», зумовлений нерівними можливостями доступу до мережі Інтернет й до новітніх ІКТ, та «цифровий розрив другого рівня», спричинений нерівностями, які розвиваються у користувачів мережею Інтернет, що вже мають доступ до мережі Інтернет. Сьогодні дослідження «цифрового розриву» зосереджується переважно на «другому рівні».

«Цифровий розрив» існує не в одному, а в декількох вимірах, які існують в межах як першого, так і другого рівня «цифрової нерівності». Виміри цифрового розриву виокремлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Виміри «цифрового розриву»

Вимір	Характеристика
матеріальний	обумовлений недостатнім матеріально-технічним забезпеченням
географічний	існує між людьми різних регіонів у доступі до мережі Інтернет
віковий	розділяє людей на «цифрових уродженців» – народжених в еру активного використання мережі Інтернет, та їх попередників – «цифрових іммігрантів»;
соціальний	виключає з цифрової інтеграції людей з низькими статками
інтелектуальний	нерівний доступ до ІКТ, спричинений недостатнім рівнем знань, освіти, навичок, компетенції

Джерело: [6]

Вітчизняний дослідник О. Баранов зауважує, що нині найбільш поширено наступне визначення: цифрова нерівність – поділ суспільства, країн на основі нерівного доступу до сучасних інформаційних технологій. Це досить вузьке

технократичне визначення, що не має можливості врахувати соціальну значущість використання інформаційних технологій [4]. Очевидно, що існує певне співвідношення цифрової нерівності та інших різновидів нерівності, що існували раніше. Тобто проблема полягає також у тому, чи можна розглядати «цифровий розрив» як окрему нерівність, чи лише як прояв або наслідок базових – економічної, соціальної та культурної нерівностей.

О. Титаренко вважає, що «цифрова нерівність» є наслідком усіх складових соціальних нерівностей і являє собою тільки маленьку частку великої кількості нерівностей розвитку [6]. «Цифровий розрив» може трактуватись як наслідок інших нерівностей та як фактор, покликаний ще більше поглибити їх. Виходячи з цього, цифрова нерівність постає як нерівність у доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей, що поглиблюються внаслідок нерівного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій. Тому, розглядаючи питання «цифрової нерівності» як деструктивного фактору розвитку «електронної демократії», доцільно використовувати системний і комплексний підхід з урахуванням усіх соціальних і економічних аспектів використання інформаційних комп'ютерних технологій.

«Цифрова нерівність» має соціально-політичний характер, що вкотре засвідчує її органічний зв'язок з електронною демократією.

Виходячи з визначення електронної демократії як «інструменту зміцнення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою ІКТ» [12], стає зрозумілим твердження про те, що без ефективного впровадження й подальшого користування ІКТ неможливе ефективне становлення та розвиток е-демократії. У даному випадку цікавою буде думка С.-Дж. Міна про те, що сьогодні можна вести мову про існування особливої форми «цифрового розриву», яку вчений назвав «демократичним розривом». Так, «демократичний розрив» полягає у відмінностях тих, хто активно використовує WEB для політики, і тих, хто не використовує [11]. Виходячи з цієї ідеї, можна виокремити й більш вузький підхід – констатувати наявність е-демократичного розриву. Е-демократичний розрив полягає у розподілі населення на тих, хто активно користується здобутками електронної демократії, і тих, хто не в змозі це робити в силу певних причин, пов'язаних з різним розподілом тих чи інших благ, в тому числі інформаційних.

Значимо, що питання «цифрового розриву» як деструктивного фактору розвитку електронної демократії потрібно розглядати не як монолітний феномен, а як багатоаспектну сутність, виходячи з наведених у таблиці 1 вимірів. Тобто, якщо погодитись з думкою про те, що цифрова нерівність є наслідком інших нерівностей, то відповідно й становлення е-демократії стикається перш за все з так би мовити «споконвічними» нерівностями, а лише згодом з їх проявом – цифровим розривом.

Так, матеріальний «цифровий розрив» як фактор негативного впливу передбачає недостатній розвиток національної інформаційної інфраструктури, збереження проблеми організації широкодіагонального доступу для користувачів та низькі показники якості доступу до Інтернету.

Розвиток електронної демократії почасти гальмується й географічним «цифровим розривом», який полягає у регіональних відмінностях доступу до ІКТ. Наприклад, населення країн третього світу і жителі сільської місцевості не є повністю забезпечені доступом до ІКТ. Вести мову про їх компетенцію, знання і навички у сфері інформаційного суспільства й е-демократії взагалі не доводиться.

Віковий «цифровий розрив» полягає у різниці використання ІКТ різними сегментами населення зважаючи на їх вік. Очевидним є те, що люди старшого

покоління не є настільки прогресивними у споживанні, а тим більше у продукуванні елементів інформаційного суспільства. Логічно, що й рівень використання переваг е-демократії буде нижчим, ніж у представників сучасного покоління.

Соціальний «цифровий розрив» виникає внаслідок незадовільного фінансового становища. Прямим наслідком цього стає ситуація, коли частина громадян не є інтегрованою в цифрове суспільство, а відповідно у систему інституцій е-демократії.

Інтелектуальний «цифровий розрив» передбачає відсутність чи нестачу навиків, необхідних для активного використання здобутків інформаційного суспільства й е-демократії. Для України існує проблема низького рівня комп'ютерної грамотності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [5]. Проте питання інтелектуального цифрового розриву є досить неоднозначним, оскільки питання компетентності перебуває у двох площинах. Так, недостатнім є лише оволодіння ІКТ, які є ресурсом е-демократії, важливо здобути ті знання і навички, які допоможуть одному сегменту населення продукувати елементи е-демократії, а іншому ефективно й розважливо використовувати результати імплементації даного інструментарію

Висновки. В умовах розвитку інформаційного суспільства особливо актуальним стає питання впровадження інструментів е-демократії, покликаної доповнити традиційні форми представницької демократії. Проте становлення е-демократії стикається з багатьма проблемами, одну з яких прийнято називати «цифровим розривом». Ефективна імплементація елементів е-демократії неможлива без подолання «цифрового розриву».

Сама проблема «цифрового розриву» не є новою, але співвідношення «цифрового розриву» й е-демократії не є достатньо обґрунтованим ні в рамках нормативно-правового поля, ні в розвідках науковців. Тому у цій статті була зроблена спроба виокремити сутність цифрового розриву як деструктивного фактору розвитку е-демократії зваживши на багатовимірність цього феномену. В рамках подальшої розвідки даної проблематики важливо виокремити низку практичних рекомендацій, спрямованих на подолання негативних наслідків цифрового розриву при впровадженні здобутків електронної демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Женевська Декларація принципів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apitu.org.ua/wsis/dp>
2. Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V – «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>
3. Підсумкові документи Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apitu.org.ua/wsis>
4. Ржевська Н. Стратегічні прогнози щодо подолання інформаційної нерівності в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Н. Ржевська. – Режим доступу : <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/3079/3025>
5. Розпорядження Кабінету Міністрів від 15.05.2013 р. № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>

6. Титаренко О. Роль держави в подоланні «цифрової нерівності»: міжнародний досвід для України [Електронний ресурс] / О. Титаренко. – Режим доступу : [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02\(8\)/12tommdu.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/12tommdu.pdf)
7. Emmanouil S. Evaluating the quality of e-democracy processes: an empirical study in the Greek context [Електронний ресурс] / S. Emmanouil, T. Konstantina. – Режим доступу : [http://www.users.uom.gr/~stiakakis/download/C\[12\].Pdf](http://www.users.uom.gr/~stiakakis/download/C[12].Pdf)
8. Explanatory memorandum to Recommendation CM Rec (2009) 1 of the Committee of Ministers to member states on e-democracy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp
9. Glossary of technical terms in the field of electronic democracy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Source/EDemocracy/CAHDE_IV/PDF_CAHDE%20Glossary%2026%20Jan%2009.pdf
10. Helbig N. Understanding the complexity of electronic government: Implications from the digital divide literature [Електронний ресурс] / N. Helbig, J. Ramon, E. Ferro. – Режим доступу : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X08001214>
11. Min S.-J. From the Digital Divide to the Democratic Divide: Internet Skills, Political Interest and the Second-Level Digital Divide in Political Internet Use [Електронний ресурс] / S.-J. Min. – Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19331680903109402#.UukH0tzQldg>
12. Recommendation CM/Rec (2009) 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp
13. Schradie J. 7 myths of the Digital Divide [Електронний ресурс] / J. Schradie. – Режим доступу : <http://thesocietypages.org/cyborgology/2013/04/26/7-myths-of-the-digital-divide/>

УДК 316.65

Прошин Д. В.

РЕЛІГІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ: ПЕРЕОЦІНКА ПРОБЛЕМИ

У статті розглядається феномен релігійного тероризму і піддається критичному аналізу його гіпертрофована оцінка (ідея релігійного «гіпертероризму»). Окреслено загальні контури концепції «гіпертероризму»; розкрито зміст аргументів, що найчастіше наводяться на її користь; продемонстровано і попередньо систематизовано можливі контраргументи.

Ключові слова: релігійний тероризм, «гіпертероризм», критика.

Прошин Д. В. Религиозный терроризм: переоценка проблемы.

В статье рассматривается феномен религиозного терроризма и подвергается критическому анализу его гипертрофованная оценка (идея религиозного «гипертероризма»). Обозначены общие контуры концепции «гипертероризма»; раскрыто содержание аргументов, наиболее часто приводимых в ее пользу; представлены и предварительно систематизированы возможные контрдоводы.

Ключевые слова: религиозный терроризм, «гипертероризм», критика.